

W S P Ó Ł C Z E S N E M E D I A

G A T U N K I W M E D I A C H

Prace dedykowane Profesor Marii Wojtak

WWM

T O M P I E R W S Z Y

ZAGADNIENIA
TEORETYCZNE

GATUNKI W MEDIACH
DRUKOWANYCH

WYDAWNICTWO UNIwersytetu MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

ZAGADNIENIA
TEORETYCZNE
GATUNKI W MEDIACH
DRUKOWANYCH

W S P Ó Ł C Z E S N E M E D I A

GATUNKI W MEDIACH

Prace dedykowane Profesor Marii Wojtak

T O M P I E R W S Z Y

ZAGADNIENIA
TEORETYCZNE

GATUNKI W MEDIACH
DRUKOWANYCH

POD REDAKCJĄ

Iwony Hofman i Danuty Kępy-Figury

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
LUBLIN 2017

RECENZENT
dr hab. prof. UŚ Iwona Loewe

REDAKCJA
Anna Marszał

REDAKCJA TECHNICZNA
Aneta Okuń

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH
Krzysztof Rumowski

SKŁAD
Jadwiga Szczotka-Fabisiak

© Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017

DRUK
„Elpil”, ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

ISBN: 978-83-7784-967-5

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

20-031 Lublin, ul. Radziszewskiego 11, tel. 81 537-53-04

www.wydawnictwo.umcs.lublin.pl

e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

Dział Handlowy: tel./faks 81 537-53-02

Księgarnia internetowa: www.wydawnictwo.umcs.eu

e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

fot. Janusz Pielaszkiewicz

Dr. Wojtak

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
-----------------	----

I. Teksty jubileuszowe

<i>Małgorzata Kita</i>	
Maria Wojtak „na medialnym polu badawczym”. I nie tylko...	19
<i>Grzegorz Ptaszek</i>	
Wkład profesor Marii Wojtak w rozwój genologii medialnej	27
<i>Zofia Bilut-Homplewicz, Anna Hanus</i>	
Kontrastywność interlingwistyczna w kontekście inspiracji tekstologicznych Marii Wojtak	37

II. Zagadnienia ogólne i teoretyczne

<i>Barbara Bogołębska</i>	
Przydatność instrumentarium retorycznego i metod retorycznej analizy tekstu w badaniach nad gatunkami medialnymi	53
<i>Edyta Pałuszyńska</i>	
Uwarunkowania sytuacyjne w medialnej debacie publicznej	65
<i>Agnieszka Mac</i>	
Analiza mediolingwistyczna telewizyjnych serwisów informacyjnych – studium przypadku	77
<i>Danuta Kępa-Figura</i>	
Pragmatyczne aspekty gatunku (na przykładzie informacji dziennikarskiej)	97
<i>Jacek Warchala</i>	
Emocjonalizacja informacji	107

<i>Ewa Jurga-Wosik, Agnieszka Stępińska, Dominika Narożna, Bartłomiej Secler, Kinga Adamczewska</i>	
Między informacją a komentarzem: polski model dziennikarstwa w świetle badań empirycznych	131
<i>Iwona Szwed</i>	
Komentarz prasowy – innowacyjność a elementy prototypowe	145
<i>Małgorzata Kita</i>	
Kwestionariusz Prousta i jego kontynuacje w wywiadzie	165
* * *	
<i>Bogusław Skowronek</i>	
Hejt jako zjawisko lingwistyczno-medialne. Zarys problemu	181
<i>Bożena Witosz</i>	
Czy hejt to problem genologiczny?	191
<i>Wojciech Furman</i>	
Trzy wersje gatunków dziennikarskich	207
III. Gatunki w prasie drukowanej (i w innych mediach drukowanych)	
<i>Lidia Pokrzycka</i>	
Gatunki dziennikarskie w islandzkich mediach drukowanych. Analiza na przykładzie pism „The Reykjavik Grapevine” i „Iceland Review”	223
<i>Ewa Maj</i>	
Tradycjonalizm gatunków publicystycznych w tygodniku „Myśl Polska” i „Nowa Myśl Polska”	239
<i>Anna Szwed-Walczak</i>	
Publicystyka we współczesnej prasie politycznej na przykładzie tygodnika „Myśl Polska”	257
<i>Krzysztof Kaszewski</i>	
10 najlepszych gier postapokaliptycznych, czyli o osobliwości genologicznej w prasie dla miłośników gier komputerowych	275
<i>Monika Worsowicz</i>	
Rekomendacje i ich wpływ na charakterystykę gatunkową ogólnotematycznej prasy poradnikowej dla kobiet	291

* * *

Patryk Iwańczyk

Felietonowa sylwetka czy sylwetkowy felieton, czyli o twórczości felietonistycznej
Stefana Szczepiła 305

Bartłomiej Maliszewski

Czy to są felietony? – o korespondencjach Wacława Radziwiłowicza 321

Magdalena Ślawska

Tu sobie usiądźmy, czyli o sposobach rozpoczynania wywiadu 331

Magdalena Piechota

Kiedy poeta pisze reportaż – wywoływanie obrazu w *Wielkim przyptywie*
Jarosława Mikołajewskiego 345

Dorota Kozaryn

Uwagi o recenzji muzycznej w „Gońcu Chopinowskim” 363

Grażyna Filip

O historii i filmach historycznych w krytyce Zygmunta Kałużyńskiego 377

Paulina Olechowska

Europa – Polska – Niemcy. Wielowymiarowość eseju na przykładzie „Dialogu.
Magazynu Polsko-Niemieckiego” 393

Mateusz Kasiak

Ontologiczne aspekty artykułu publicystycznego 415

Ewa Bulisz

O poradach prasowych z *lifestylowego* magazynu „Women’s Health” 427

Maria Krauz

Relacja tekst–obraz. O podpisach pod zdjęciami w prasie – struktura, funkcje,
składnia 447

Elwira Bolek

Plakat artystyczny – przekaz multimodalny 465

Grzegorz Majkowski

Funkcja informacyjna gatunków mowy (na przykładzie współczesnej ulotki
wyborczej) 475

EUROPA – POLSKA – NIEMCY. WIELOWYMIAROWOŚĆ ESEJU NA PRZYKŁADZIE „DIALOGU. MAGAZYNU POLSKO-NIEMIECKIEGO”

W teoretycznych i historycznych badaniach literaturoznawczych esejologia ma wprawdzie dość długą, ponadpółwiekową tradycję, niemniej jednak uwagę zwraca wyraźna dysproporcja między obfitością rodzimej twórczości eseistycznej a liczbą i zakresem poświęconych jej prac naukowych¹. Warto przypomnieć, że już przed dziesięcioma laty Roma Sendyka mówiła wprost o słabości esejologii w Polsce, wskazując przy tym główne symptomy impasu, między innymi niekonkluzywność namysłu genologicznego oraz prymat ujęć redukcjonistycznych, sprowadzających się albo do analizy warstwy stylistycznej i strukturalnej tekstów, albo do opisu ich zawartości tematycznej, albo – wreszcie – do kontekstualnej rekonstrukcji treści dyskursu². Spoglądając na rozwój tendencji esejologicznych od lat 60. ubiegłego stulecia, badaczka wyodrębniła trzy główne strategie metodologiczne i interpretacyjne: (1) tradycyjną metodę badawczą, posługującą się narzędziami retoryki i poetyki w celu ustalenia matrycy genologicznej eseju, a więc deskrypcji gatunku w formie historycznie nieuwarunkowanej; (2) strategię analizy tematycznej, zaprojektowaną jako antidotum na niefinalność i nieweryfikowalność wcześniejszych twierdzeń, definicji, uogólnień; (3) strategię antropocentryczną, koncentrującą się na uchwyceniu w eseju odwzorowania indywidualnego przeżywania rzeczywistości oraz podmiotowości³. Chociaż tendencje te, zwłaszcza pierwsza i druga, być

---

¹ Por. K. Szalewska, „Esejologia” – rekonesans, „Wielogłos” 2008, nr 2, s. 98. Teorii gatunku poświęcone były m.in. prace: *Polski esej. Studia*, red. M. Wyka, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1991, ss. 178; M. P. Markowski, *Czy możliwa jest poetyka eseju?*, [w:] *Poetyka bez granic*, red. W. Bolecki, W. Tomasik, Wydawnictwo IBL, Warszawa 1995, s. 109–119; K. Chmielewska, *Jak możliwa jest poetyka (eseju)?*, „Teksty Drugie” 2001, nr 3/4, s. 134–138; B. Choińska, *Esej jako następstwo pesymizmu teoriopoznawczego*, „Słupskie Studia Filozoficzne” 2007, nr 6, s. 49–65; R. Sendyka, *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2006, ss. 374; S. Gębala, *Wokół eseju*, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2007, ss. 208.

² Zob. R. Sendyka, *op. cit.*, s. 131–132; zob. także K. Szalewska, *op. cit.*, s. 98–99, 103.

³ Por. R. Sendyka, *op. cit.*, s. 202–203.

może bywają dziś najczęściej uznawane za bezowocne i „nieoperacyjne wobec eseistycznej różnorodności wcieleń”⁴, to tak czy inaczej nakreślają one główne linie „dziedziczenia”, które w istocie wyznaczają pozycję współczesnego badacza eseju⁵. Nie wikłając się w dywagacje teoretyczne, warto przy tym zauważyć, że każda z owych tendencji, bez roszczenia sobie prawa do wyłączności, może zaofiarować instrumentarium nader przydatne w konstruowaniu wieloaspektowej refleksji esejologicznej. Stąd niniejszy artykuł oprę przede wszystkim na drugiej oraz, częściowo, trzeciej strategii wyróżnionej przez Sendykę, uznając je za funkcjonalny punkt wyjścia moich analiz. Na początku zasygnalizuję wybrane elementy teorii gatunku, z pełną wszak świadomością aporii tkwiących w pytaniu o „poetykę eseju”; mając raczej nadzieję, że wielokrotnie wskazywane w artykule – szeroko pojęte – „rozmaitość i wielość”⁶, jako pewne amorficzne *signa* genologiczne, najpełniej uwidoczną się w opisie struktury tematycznej i antropologiczno-aksjologicznej tekstów, zwłaszcza interesujących mnie esejów prasowych.

Wypada zacząć od niezbyt optymistycznej konstatacji. Esej jako najwyższa forma prozy dyskursywnej coraz rzadziej występuje w prasie codziennej; powszechniej spotykany jest w tej „ambitnej”, z „wyższej półki”, zazwyczaj monotematycznej – przeważnie w czasopismach poświęconych literaturze i kulturze. Zapewne powodem jest komplikująca odbiór wielowymiarowość eseju, przejawiająca się w jego specyfice gatunkowej, szkicowości, asocjacyjności, nielinearności, jak również w daleko idącej swobodzie ujęcia tematu⁷. Co więcej, jest on jednym (obok coraz rzadziej występującego w mediach reportażu publicystycznego), a być może jedynym (w ostatnich latach felietonistyka coraz częściej nabiera dominującego charakteru ludycznego) materiałem dziennikarskim odsyłającym do różnych poziomów percepcji, mającym na celu ekspozycję wartości literackich, zawierającym sądy, refleksje i odczucia związane z poruszonym tematem. Nawiasem mówiąc, wymienione uwarunkowania sprawiają, że esej znacznie częściej funkcjonuje w namyśle badawczym jako przedmiot analiz literaturoznawczych aniżeli medioznawczych. Dlatego w czasach, kiedy „wizja świata jest podporządkowana kategoriom rozrywki, zaś celem jest przyciągnięcie uwagi czytelnika”⁸ – warto szczególnie baczenie przyjrzeć się formule współczesnej eseistyki prasowej – tym bardziej że rekonesans jej dziejów oraz spojrzenie na obecne *status quo* skłania również do pewnych rozważań na temat współczesnego dziennikarstwa.

⁴ *Ibidem*, s. 203; zob. także M. P. Markowski, *op. cit.*, s. 118–119.

⁵ Por. K. Szalewska, *op. cit.*, s. 104.

⁶ R. Sendyka, *op. cit.*, s. 51.

⁷ *Ibidem*, s. 175 i nast.

⁸ M. Wojtak, *Style dziennikarstwa prasowego w perspektywie dyskursywnej*, [w:] *Styl, dyskurs, media*, red. B. Boguńska, M. Worsowicz, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2010, s. 82.

Z uwagi na swoistą „elitarność” eseje wydają się szczególnie dogodną formą dla czasopism o niskiej periodiczności. Czasopismem, na łamach którego formuła eseistyczna gości nieprzerwanie od początków istnienia tytułu, jest „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” [dalej: „Dialog”], pierwszy i najdłużej ukazujący się w Polsce periodyk dwujęzyczny (w języku polskim od 1993 roku). Dominują w nim zagadnienia polityczne, kulturalne i społeczne, omawiane nie tylko w aspekcie stosunków polsko-niemieckich, ale też wykraczające poza szerszy kontekst przemian współczesnej Europy.

Pierwsze wydanie „Dialogu” ukazało się w 1987 roku. Wydawcą czasopisma jest Federalny Związek Towarzystw Niemiecko-Polskich w Niemczech i Polsko-Niemieckich w Polsce. Na początku redaktorami naczelnymi byli niemiecki dziennikarz Günter Filter oraz Adam Krzemiński, ekspert ds. polsko-niemieckich, publicysta „Polityki”. W 1999 roku na czele pisma stanął Basil Kerski, dziennikarz i pisarz, od 2011 roku dyrektor Europejskiego Centrum Solidarności w Gdańsku. Konsekwencją wprowadzonych przezeń zmian redakcyjnych była między innymi reorganizacja jego struktury; po raz pierwszy pojawiły się stałe działy. Przez kilka lat redakcja nie uniknęła kompilacji dwóch możliwych systemów rozdzielania działów – tematycznego (nazwa działu była uzależniona od podejmowanego w danym numerze tematu głównego/przewodniego) oraz rodzajowo-gatunkowego. Kilkakrotnie na łamach „Dialogu” pojawiły się takie kategoryzacje gatunkowe, jak „esej”, „rozmowa”, „reportaż”. Jakkolwiek analiza strukturalna pisma nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, warto o tym wspomnieć, wydaje się bowiem, że nadanie danemu tekstowi kwalifikacji eseju ma charakter merytorycznie wartościujący. Świadczy o tym również inicjalne umiejscowienie go w czasopiśmie (zazwyczaj esej jest tekstem „otwierającym” numer). Szczególny sukces esejów ukazujących się na łamach „Dialogu” wynika nadto z faktu, iż nie są one publikowane w piśmie *stricte* literackim, przeznaczonym dla bardziej wyspecjalizowanej grupy odbiorczej, lecz w kwartalniku społeczno-kulturalnym o relatywnie szerokim zasięgu. „Dialog” wydaje się zresztą jednym z nielicznych w polskim systemie medialnym tytułów, w których publikacja eseju o objętości arkusza wydawniczego nie wprawia wydawcy w zakłopotanie.

Zaprezentowane w artykule wyniki badań zostały oparte na analizie treści esejów publikowanych na łamach „Dialogów” (nr 1–100, lata 1987–2015), dla których tematem przewodnim była Europa.

Wielowymiarowość genologiczna eseju

Wielowymiarowość eseju (zwanego również szkicem) wynika z faktu, iż jako materiał dziennikarski winien być on uznany za formę spokrewnioną z ambitny-

mi, wyrafinowanymi realizacjami rodzajów publicystycznych⁹, do których należy zaliczyć choćby artykuł publicystyczny, felieton czy niebanalną recenzję¹⁰. Z kolei jeśli potraktujemy go jako gatunek *stricte* literacki, można zakwalifikować go do grupy gatunków prozaicznych, nadal jednak sytuujących się na pograniczu publicystyki i literatury¹¹. Esej ma zatem charakter hybrydalny i amorficzny, a jego słabo określone kontury gatunkowe sprawiają, że trudno jednoznacznie zamknąć go w pewnych terminologicznych ramach, jak też wskazać jego cechy konstytutywne. Roma Sendyka – podobnie zresztą jak Michał Paweł Markowski – podkreśla nawet całkowity brak wiary w możliwość zdefiniowania eseju, gdyż nie istnieje – i, jak twierdzi, nie może zaistnieć jego finalny, wyraźny i jednomyślnie przyjęty kanon genologiczny. Stąd autorka skłania się ku określaniu eseju terminami takimi, jak *zdarzenie* czy *zjawisko*¹².

Nie zmienia to faktu, że można, a nawet trzeba pokusić się o pewne systematyzacje teoretyczne, chociaż w przypadku esejów uogólnienia na poziomie poetyki gatunku nie mogą sobie rościć prawa do nieograniczonej prawomocności. Tak oto próba wyodrębnienia nawet nie cech, ale właściwości tekstów eseistycznych skłania do następujących konstatacji:

- w zakresie **tematu**¹³ – esej charakteryzuje pewnego rodzaju **uniwersalizm**, ujawniający się przede wszystkim w ponadczasowości wypowiedzi; zaś nader typowa dla eseju **szkicowość** podejmowanego zagadnienia nie wyklucza jednoczesnego *novum* podejmowanego tematu;

- **podmiotowość** (manifestacja i wyraźne podkreślenie *ja*; eseista stoi niejako w centrum eseju; narrator w esejach utożsamiany jest z autorem) i **indywidualizacja eseju** zdecydowanie wykraczają poza zakres typowy dla wszystkich gatunków publicystycznych – wyraźnie uwidacznia się tu bliskość eseju i autobiografii (jak stwierdzają autorzy *Słownika rodzajów i gatunków literackich*: „Na mocy konwencji wymaga się od czytelnika, żeby traktował esej jako akt życiowy autora, a nie jako fikcję literacką”¹⁴);

- tak typowy dla gatunków publicystycznych **subiektywizm**, autorski/podmiotowy punkt widzenia – nie stoi jednocześnie w sprzeczności z występującą

⁹ Por. M. Wojtak, *Współczesnej publicystyki prasowej oblicza różne*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2013, nr 2, s. 206.

¹⁰ Por. *Słownik gatunków literackich*, red. M. Biernacki, M. Pawlus, PPU „Park”, Bielsko-Biała 2002, s. 519.

¹¹ J. Przyklenk, *W poszukiwaniu gatunkowych wyznaczników eseju*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2009, t. 65, s. 157.

¹² R. Sendyka, *op. cit.*, s. 7–9, 88.

¹³ Omówiony w dalszej części artykułu.

¹⁴ *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowiecka, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012, s. 237.

w niektórych analizowanych esejach **logiką** wypowiedzi; pozycjonuje to esej bardziej w kategorii dziennikarskiej (bliskiej np. artykułowi publicystycznemu) niż prozatorskiej;

- **swobodny styl** eseju, przy jednoczesnej **erudycji wypowiedzi**, powoduje, że w większości cytowanych w artykule esejów występuje **asocjacyjny tryb dowodzenia**¹⁵ autora, **skojarzeniowość** przejawiająca się przede wszystkim w braku linearności wywodu; przy czym małe narracje (dygresje, anegdoty) przyczyniają się do dopełnienia głębokiego sensu całości eseju¹⁶;

- autorska konotacja, jak i specyfika podejmowanej tematyki, charakteryzująca się wysokim stopniem abstrakcjonizmu (motywy „pamięci historycznej” czy „tożsamości europejskiej”), wymuszają stosowanie **obrazowości**;

- ta z kolei sprzyja częstemu występowaniu **poetyckich obrazów, aforyzmów, metafor** czy **symboliki**; zabiegi te sprawiają, że **eseista oczekuje, wymaga** czy **żąda** od **czytelnika** „nie tylko erudycji i znajomości konwencji [...] [ale wymagana jest również – dop. P. O.] sprawność konotacyjna, umiejętność wykraczania poza znaczenie dosłownego słowa i sferę standardowych skojarzeń w obrębie danej kultury”¹⁷;

- wreszcie – esej charakteryzuje **otwarta formuła kompozycyjna**, przejawiająca się w różnej strukturze i długości tekstów.

Wielowymiarowość eseju widać też w różnorodności możliwych kategoryzacji tekstów. Literatura przedmiotu wskazuje bowiem na różne typy esejów: literacki, naukowy, religijny, historyczny, filozoficzny, publicystyczny¹⁸. Owo zróżnicowanie widoczne jest również na łamach analizowanych „Dialogów”; za typowy esej historyczny należy uznać szkic Wenera Benecke o tysiącletniej historii polsko-niemieckiego sąsiedztwa¹⁹, zaś za publicystyczny – rozważania Jerzego Kłoczowskiego na temat polskiej tradycji federalnej²⁰. Jeszcze inna propozycja kategoryzacji pozwala dzielić eseje na: narracyjne (posiadające literacką fabułę), opisowe (subiektywnie przedstawiające zjawiska, problemy), spekulacyjne (refleksyjno-filozoficzne) oraz argumentujące (dające twierdzenia, próbujące

¹⁵ J. Przyklenk, *op. cit.*, s. 157.

¹⁶ B. Choińska, *Polski esej modernistyczny jako wypowiedź estetyczna: warstwy językowe i metajęzykowe*, „Lumen Poloniae. Studia z Filozofii Polskiej” 2011, nr 2, s. 81.

¹⁷ A. S. Kowalczyk, *Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945–1977 (Vincenz – Stempowski – Miłosz)*, Wydawnictwo Quantum, Warszawa 1990, s. 31.

¹⁸ *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, red. K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 106.

¹⁹ W. Benecke, *1000 lat historii, 1000 lat polsko-niemieckiego sąsiedztwa?*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 96 (2011), s. 24–27.

²⁰ J. Kłoczowski, *Od Unii Lubelskiej do Europejskiej*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 54 (2/2000), s. 66.

poprzeć je dowodami)²¹. Jako esej opisowy można wskazać tekst Leszka Szarugi zawierający wspomnienia z pierwszych lat pobytu w Berlinie²²; twórczość Petera Lachmanna, którą charakteryzuje refleksyjna narracja (esej o współczesnej Warszawie²³) oraz teksty historyków Hieronima Grali i Janusza Tazbira, w których występuje logiczna narracja²⁴. Odmierną klasyfikację esejów proponuje J. L. Steward, który wyróżnia eseje: (1) odnoszące się do faktów i ich wyjaśniania (jako przykład można podać esej niemieckiego historyka Klaus Zernacka poświęcony historii regionu bałtyckiego²⁵); (2) interpretujące i oceniające; (3) związane z twórczością, wyobraźnią, mające cechy literatury pięknej²⁶. Wreszcie – Klaus G. Justa, kierując się pryncypiami tematycznymi, wyodrębnił eseje: kulturalno-krytyczne (tu: esej Petera Lachmanna poświęcony historii Warszawy, opisanej przez pryzmat doświadczeń Władysława Szpilmana²⁷), biograficzne (przykładem jest portret Janusza Korczaka²⁸) oraz literacko-krytyczne²⁹. Rozbieżności klasyfikacyjne eseju wynikają z wielości/różnorodności gatunkowej (elastyczność formalna gatunku) i tematycznej esejów (zróznicowane doświadczenia autorów).

Warto na koniec podkreślić za Małgorzatą Krakowiak, że esej jako formuła pisarska pozbawiony jest hermetyczności naukowej, a także aparatu badawczego³⁰, jednakowoż część analizowanych esejów można określić mianem *uniwersyteckich*. Charakteryzuje je bowiem stosunkowo duże natężenie stematyzowanych informacji merytorycznych, umiejętnie wbudowanych w narrację artystyczną. Zastosowanie takiej strategii umożliwia autorowi połączenie postawy badawczo-naukowej ze

²¹ *Prasowe gatunki dziennikarskie*, red. K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, J. Snopek, W. Furman, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2014, s. 86.

²² L. Szaruga, *Brama do innego świata*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009), s. 72–75.

²³ P. Lachmann, *Wymiary miasta. Obserwacje nieśpiesznego przechodnia*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 90 (2009–2010), s. 65–67.

²⁴ H. Grala, *Zjazd gnieźnieński 1000 roku – wokół polsko-niemieckich kłopotów ze wspólną przeszłością*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 53 (1/2000), s. 60–61; J. Tazbir, *Tysiąc lat sąsiedztwa*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 2–3, grudzień 1995, s. 6–7.

²⁵ K. Zernack, *Europa Północno-Wschodnia. Historyczny region nad Bałtykiem*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 94 (2010–2011), s. 20–23.

²⁶ M. Krakowiak, *Mierzenie się z esejem. Studia nad polskimi badaniami eseju literackiego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2012, s. 240.

²⁷ P. Lachmann, *Zmartwienia Pana Władysława, czyli „druga śmierć” miasta*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 61 (2002), s. 65.

²⁸ P. Śpiewak, *„Daj mi, Boże, ciężkie życie, ale piękne, bogate i górne”*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 103 (2013), s. 15–19.

²⁹ M. Krakowiak, *op. cit.*, s. 242.

³⁰ *Ibidem*, s. 138.

swobodnym prowadzeniem dyskursu³¹. Eseje uniwersyteckie pisane są przystępnym stylem, dzięki czemu służą popularyzowaniu dowolnej dziedziny wiedzy.

Wielotematyczność analizowanej eseistyki

Wielowymiarowość – wielość i różnorodność – esejów w „Dialogu” można zaobserwować na wielu polach badawczych. Centralnym polem jest tu tematyka. Pierwsze trudności pojawiają się już przy wstępnych próbach kategoryzacyjnych, bowiem wielowątkowość (nawet w jednym esej) podejmowanych tematów prowadzi do dużego rozdrobnienia podziałów. Jednak wśród głównych motywów, konstytuujących polsko-niemiecki dialog, należy wymienić: **historię i przeszłość; korzenie i powroty; wspólne miejsca i dziedzictwo kulturowe; rozważania na temat granicy, Europy oraz jej przyszłości.**

Polsko-niemiecka publicystyka – nie tylko ta prezentowana na łamach „Dialogu” – zdominowana jest przez tematykę historyczną. Władysław Bartoszewski powiedział: „[...] pamięć i refleksja historyczna muszą towarzyszyć naszym stosunkom”³². Historia, kultura pamięci i zapomnienia są zatem stale obecne w analizowanym materiale; jak podkreśla Anna Wolff-Powęska: „[...] zajmowanie się przeszłością nigdy się dla nich [narodów szczególnie naznaczonych przez los – dop. P. O.] nie kończy”³³. Należy dodać, iż w przywoływanych esejach historycznych przedstawiane wydarzenia nie zawsze noszą piętno „optyki narodowościowo-rozliczeniowej”³⁴, gdzie np. w niemieckich wspomnieniach przyjmowano by wyłącznie perspektywę sprawców wydarzeń II wojny światowej, zaś w polskich – jej ofiar. Można powiedzieć, że twórcy esejów traktują siebie jako partnerów dialogu, a przecież każda rozmowa może, choć nie musi, skończyć się uznaniem racji współrozmówcy.

Z polską i niemiecką historią ściśle związany jest kolejny blok tematyczny, autorsko określony jako „korzenie i powroty”. Publikowane na łamach „Dialogu” eseje mają charakter niezwykle osobisty, narracyjne *ja* widoczne jest we wspólnych losach przesiedlonych Polaków i Niemców³⁵. Następną kategorię tematyczną

³¹ M. Kalita, *O wielowymiarowości współczesnego czeskiego eseju literaturoznawczego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013, s. 15.

³² W. Bartoszewski, *Niezapomniane rozmowy*, [w:] *Polacy i Niemcy pół wieku później: księga pamiątkowa dla Mieczysława Pszona*, red. T. Pięciak, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996, s. 200.

³³ A. Wolff-Powęska, *Rok 1945 – koniec i początek*, [w:] *Polacy i Niemcy...*, *op. cit.*, s. 207.

³⁴ Reprezentowani na łamach „Dialogu” autorzy stanowią swoistego rodzaju „elitę pojednania”, nie będąc tym samym reprezentantami całej grupy polskich i niemieckich publicystów.

³⁵ Np. P. Lachmann, *Jak (nie) zostałem wypędzony. Esej szelmowski*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 68 (2004), s. 55–59.

stanowią miejsca wspólne; tam przeszłość łączy się we wspólnym dziedzictwie kulturowym. Odkrycie, również dowartościowanie, niemieckiej przeszłości (przekaz jest jednoznaczny – niemiecka historia tych ziem jest również naszą historią) takich miejsc, jak: Śląsk³⁶, Gdańsk³⁷, Wrocław³⁸ czy Szczecin³⁹ jest elementem poszukiwania tożsamości ich mieszkańców, ale również znakiem normalizacji polsko-niemieckich stosunków. Co istotne, bardzo wiele esejów zostało poświęconych kulturze, będącej przestrzenią, w której winny zachodzić wszelkie działania zmierzające do wzajemnego zrozumienia i porozumienia między nacjami. Jako pomost w trudnym polsko-niemieckim dialogu jawi się w szczególności literatura; w esejach najczęściej pojawiają się bowiem liczne odwołania do twórczości takich pisarzy, jak: Günter Grass⁴⁰, Milan Kundera⁴¹, Horst Bienek⁴², Andrzej Stasiuk⁴³ czy Czesław Miłosz⁴⁴.

W polsko-niemieckim dialogu szczególną rolę odgrywa kategoria granicy, niejako ewokująca problem istnienia szeroko pojętych barier oraz ich ewentualnego przekraczania, warunkującego wszakże spotkanie, porozumienie, dialog. Co ciekawe, w eseistyce uprawianej na łamach „Dialogu” również pojmowanie

---

³⁶ Peter Lachmann, pisząc o Śląsku: „[...] potrzebny byłby dantejski impet, by sprostać zadaniu opisu, objęcia tego regionu z jego koszmarnymi konotacjami i groteskowymi kreolizacjami, z jego językową niewydolnością i myślową niebotycznością”. Źródło: P. Lachmann, *Piekielny rewir*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 51–52 (1999), s. 79. Również: E. Miś, *Rodem ze Śląska*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 1 (1993), s. 34.

³⁷ Basil Kerski uważa Gdańsk za europejskie miejsce pamięci, gdzie rozpoczęła się II wojna światowa i narodziła „Solidarność”. Zob. B. Kerski, *Gdańskie tożsamości*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 112 (02/2015), s. 80–82.

³⁸ Gregor Thum, niemiecki historyk, stając niejako w opozycji do innych narracji, przekonuje, że problemy wrocławian z przeszłością ich miasta znikną tylko wtedy, „kiedy prosty fakt, że Wrocław przed 1945 był tak niemiecki, jak dzisiaj jest polski, i zrozumienie, że rok 1945 jest rokiem głębokiego zerwania ciągłości historycznej miasta, znajdą miejsce w świadomości zbiorowej polskich wrocławian”. Źródło: G. Thum, *Miasto między historią a przyszłością*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 65 (2003/2004), s. 91.

³⁹ L. Szaruga, *Bóg na Wałach Chrobrego*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 62–63 (2003), s. 74–75; W. Lizak, *Jak hartowała się stal. Historia szczecińskich elit*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 62–63 (2003), s. 98–103.

⁴⁰ P. Huelle, *Kumając rakiem. O Günterze Grassie i jego gdańskiej opowieści „Wróżby kumaka”*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 69–70 (2005), s. 12.

⁴¹ P. Huelle, *Ekspres do nadbałtyckich kurortów*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” jesień/zima 1999, s. 48.

⁴² H. Waniek, *Podróż w nieznanie*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 99 (2012), s. 46.

⁴³ A. Kaczorowski, *Europa Środkowa – pożegnanie mitu*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 83 (2008), s. 55.

⁴⁴ A. Mencwel, *Europa jako ojczyzna*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 97 (2011), s. 76–83; L. Szaruga, *Pogoń za rzeczywistością*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 57 (2001), s. 114–115.

owej granicy czy granic ma wielowymiarowy, niejednorodny charakter, dzięki czemu „wielość” jako wyróżnik eseju nie stanowi li tylko powierzchownego kryterium, lecz zyskuje charakter inwencyjny – manifestuje się nie tylko na płaszczyźnie tematyczno-kompozycyjnej, lecz także w sferze najgłębszych sensów antropologiczno-aksjologicznych, socjokulturowych, ideowych. W esejach wyeksponowana jest zatem wielość granic (m.in.: polityczno-geograficznych, cywilizacyjnych, kulturowych, mentalnych); różnorodność form polsko-niemieckiego spotkania (np.: historycznych, społecznych⁴⁵, kulturowych⁴⁶), miejsc spotkania (oprócz wymienionych „miejsc wspólnych” można wymienić wielokrotnie opisywany w esejach Berlin⁴⁷) oraz jego płaszczyzn czasowych (eseje o nachyleniu społeczno-kulturowym) i formalnych (np. eseje politologiczne⁴⁸).

Szczególnie w ostatnich latach tematyka „Dialogu” znacznie wykracza poza polsko-niemieckie stosunki bilateralne. Czasopismo stało się niejako przestrzenią kulturowej wrażliwości na zmieniającą się Europę; publikowane na jego łamach eseje stają się twórczymi impulsami w rozważaniach nad przyszłością Starego Kontynentu.

Ze względu na ową wielowymiarowość tematyczną analizowanej eseistyki skoncentruję się jedynie na wybranych obszarach tematycznych; będą nimi: historia i przeszłość, której pochodną jest wielość czasoprzestrzenna eseistycznej narracji, oraz topos granicy, której przekraczanie obnaża różnorodność autorskich doświadczeń.

Wielowymiarowość czasu. Historia – teraźniejszość – przyszłość w analizowanych esejach

Jak już wspomniałam, eseistyka historyczna stanowi esencję „Dialogu” – autory analizowanych tekstów muszą zmierzyć się z tym, co minione. Czas odgrywa tutaj niezmiernie istotną rolę, eseista staje się niejako ośrodkiem (świadkiem

⁴⁵ M.in. M. Olszewski, *Połączeni sprzecznością. Młodzi Polacy 2006*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 74–75 (2006), s. 19–21; R. Knapp, *Przewodnik po Polakach*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 69–70 (2005), s. 105–109.

⁴⁶ M. Olszewski, *Domowina. Górny Śląsk – przestrzeń kulturowa, gdzie padają najważniejsze pytania o świat, istnienie i przemijanie*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 111 (01/2015), s. 84–87.

⁴⁷ P. Huelle, *Trzy pocztówki z Berlina, czyli trzy razy Potsdamer Platz*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009), s. 59–60; J. Ślaski, *Emigracja ducha*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 80–81 (2007–2008), s. 61–63.

⁴⁸ M.in. W. Jerofijew, *Demokracja po rosyjsku*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 104 (02/2013), s. 66–69; Z. Krasnodębski, *Odzyskana pewność siebie. Od Republiki Bońskiej do Berlińskiej*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 87 (2009), s. 23–27.

i medium) zderzenia się czasów, a objaśnianie przezeń historii jawi się jako niezbędne do zrozumienia terażniejszości oraz kształtowania przyszłości. Jak pisze Zbigniew Kadłubek, tutaj „horyzonty czasów ulegają fuzji, stopieniu się w jedno, w jeden WIELKI–CZAS–TERAZ”⁴⁹.

Jednym z głównych paradygmatów historiografii jest pamięć. Eseiści, powołując się na Jana Assmanna, wyodrębniają jej dwa rodzaje: kulturową, czyli tę pochodzącą ze źródeł instytucjonalnych (tutaj państwo określa stałe punkty, które stanowią obszar wspominania⁵⁰) oraz komunikatywną (będącą transmisją wydarzeń niejako z „pierwszej ręki”)⁵¹. Siedemdziesiąt lat po wojnie, kiedy odchodzą kolejni świadkowie tragicznych wydarzeń, pamięć kulturowa wypiera tę komunikatywną. Jednak w analizowanych esejach historycznych język i struktura oparte są na indywidualnym doświadczeniu i świadomości autora, widoczna jest zatem „indywidualizacja obszaru historii”⁵². Jurij Andruchowycz, ukraiński poeta, pisał:

Najbardziej zaangażowane w przyszłość projekty skazane są na czerpanie z przeszłości. A że nie jestem historykiem, to zazwyczaj umieszczam tę „przeszłość” w całkiem osobistym wymiarze – takim na przykład, jak własne dzieciństwo⁵³.

O konieczności przyglądania się historii z perspektywy indywidualnych doświadczeń wielokrotnie pisał też Martin Pollack. Silnie naznaczona rodzinną historią twórczość austriackiego pisarza, syna Gerharda Basta, sturmbannführera SS i głównego komendanta Gestapo w Linz, pozwala mu konsekwentnie wyrażać przekonanie, że *nie wolno zamykać oczu i zatykać uszu, nie chceć słuchać, kiedy zostaniemy skonfrontowani ze wspomnieniami z tamtych lat. A już na pewno nie wtedy, gdy chodzi o wspomnienia tych, którzy byli sprawcami, a są naszymi bliskimi*⁵⁴. W jednym ze swoich esejów Pollack podkreśla też znaczenie doświadczenia historycznego jako czynnika kształtującego poznanie sąsiada⁵⁵, jak i kreowania przez historię stosunku autora do wschodniej części Europy:

⁴⁹ Z. Kadłubek, *Esej o eseju*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2014, nr 14, s. 112.

⁵⁰ Por. K. Ziemer, *Kultura pamięci i wspomnień w Niemczech po drugiej wojnie światowej*, „Athenaeum” 2011, vol. 28, s. 192.

⁵¹ A. Paczkowski, *Nowy europejski pejzaż pamięci*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 106 (04/2013–2014), s. 73.

⁵² M. Zybura (głos w dyskusji), [w:] *Współczesny polski dyskurs publiczny w perspektywie międzykulturowej. Dyskusja panelowa*, red. W. Chłopicki, S. Gajda, Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, Kraków 2008, s. 43.

⁵³ J. Andruchowycz, *Fantazje na temat otwartości*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 64 (2003), s. 30.

⁵⁴ M. Pollack, *O sile wspomnień*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 112 (2/2015), s. 75.

⁵⁵ Por. A. Wolff-Powęska, *Polska–Niemcy. Partnerstwo z dystansu*, „Nauka” 2004, nr 4, s. 62.

Słyszę jeszcze słowa mojej babki, do ostatniego tchu zdeklarowanej nazistki, która za każdym razem, gdy tylko rozmowa schodziła na kłopoty materialne i zniewolenie czeskich sąsiadów, mówiła: Dobrze im tak, po co w Pradze wieszali za nogi „nasze biedne SS”?⁵⁶.

W analizowanych tekstach obecna jest problematyka kształtu oraz form indywidualnej i zbiorowej pamięci. Centralne miejsce zajmuje tu, rzecz jasna, II wojna światowa. Oto np. Andrzej Paczkowski w swoim eseju stawia pytanie:

Czy Europejczycy mogą ją ująć wspólną pamięcią? Czy podział tych pamięci biegnie wzdłuż linii Wschód – Zachód? [...] jedni będą mówili o agresji anglo-amerykańskiej, dla innych punktem odniesienia są imperializm i brutalność Sowietów⁵⁷.

Tym samym dyskurs historyczny spluralizował się, jednak od przeszłości nie ma ucieczki. Zwraca na to uwagę Michał Olszewski w eseju-liście skierowanym do niemieckiego pisarza Siegfrieda Lenza. Polski pisarz młodego pokolenia, dziękując Lenzowi za uniwersalność i aktualność jego powieści, za wskazanie „potęgi pamięci”, podkreśla jednocześnie, że polska i niemiecka narracja historyczna wciąż nie znajdują punktów stykowych:

[...] ostatnie lata w Niemczech wyglądają tak, jakby na pierwszy plan w muzeach ziemi ojczystej wysuwane były eksponaty pokazujące cierpienie Niemców. W polskich muzeach zaś przybywa eksponatów dotychczas schowanych w magazynach: dyskusja o stosunkach polsko-żydowskich, akcja „Wisła” czy stosunek powojennych Polaków do rdzennej ludności mazurskiej pokazują, że naród ofiar również ma na sumieniu grzechy. Znowu się mijamy, znowu mówimy innymi językami⁵⁸.

Polscy i niemieccy eseści nie tracą nadziei w poszukiwaniu tych „wspólnych pamięci” (nawiązanie do eseju Paczkowskiego), jak i punktów stykowych historycznej narracji (esej Olszewskiego). Stefan Troebst, niemiecki historyk, za europejskie miejsce/wydarzenie pamięci uznaje wypadki 1989–1990 roku i ogromny sukces ruchu „Solidarność”, który ostatecznie przeciął „ten gordyjski węzeł wiążący współczesność z przeszłością, wyznaczoną przez doktrynę żelaznej kurtyny”⁵⁹. „Etyka «Solidarności»” pojawia się w wielu publikacjach (pisał o niej również ks. Adam Boniecki⁶⁰) i ponownie – ze względu na osobiste nacechowanie eseistyki – dochodzi w niej do zderzenia pamięci komunikatywnej i kulturowej. Donald

⁵⁶ M. Pollack, *Po innej stronie Europy*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 91 (2010), s. 22.

⁵⁷ A. Paczkowski, *op. cit.*, s. 76.

⁵⁸ M. Olszewski, *Niespłacone rachunki. List do Siegfrieda Lenza*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 96 (2011), s. 54.

⁵⁹ S. Troebst, *Jajta jako polskie miejsce pamięci*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 62–63 (2003), s. 61–62.

⁶⁰ A. Boniecki, *Etyka solidarności XXI wieku*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 101 (2012), s. 12.

Tusk, podkreślając rolę i znaczenie „Solidarności” w procesie powrotu Polski do Europy, pisał:

Epopeja „Solidarności” jest nie tylko fragmentem mojej biografii. Wydarzenia, o których będę mówił, składają się bowiem na zbiorową biografię pokolenia, które współtworzyło ten wieki ruch społeczny⁶¹.

W żartobliwym tonie komentował wydarzenia sprzed ćwierćwiecza Jan Olszewski, stając się głosem swojego pokolenia:

Od rówieśników niepodległości jestem starszy o ponad dziesięć lat. Wystarczająco, by pamiętać, że pod koniec lat 80. trwał spór o coś znacznie poważniejszego niż powszechna dostępność do żelków Haribo. Stanowczo za mało, by z dużą dozą pewności siebie opowiedzieć o atmosferze tamtych lat [...]. Pewnie dlatego czasem dolega mi poczucie nieistotności prywatnej biografii: ech, nie zdążyłem, wystarczyło urodzić się kilka lat wcześniej [...]. Mógłbym doświadczyć przeżycia pokoleniowego. A zamiast tego uczyłem się ułamków⁶².

Autorowi eseju (również mnie, przedstawicielce pokolenia niejako „zawieszzonego w czasoprzestrzeni”) pozostają poszukiwania treści, które wypełniłyby w jakiś sposób pamięć zbiorową⁶³. Takie wypełnienie jest konieczne, bowiem płytka świadomość historyczna – jak ją określił w swoim eseju brytyjski historyk Timothy Garton Ash – skutkuje kryzysem Europy i rozpadem Unii Europejskiej:

Formacyjnym doświadczeniem było dla nich [młodego pokolenia – dop. P. O.] życie w Europie pokoju, wolności i zamożności. Nawet młodszy Europejczycy ze Wschodu – z takich krajów jak Estonia, których jeszcze 22 lata temu nie było na większości map – uważają te ciężko wywalczone zdobycze za coś oczywistego. W tym sensie największym problemem europejskiego projektu jest jego sukces⁶⁴.

Z tej perspektywy wolno twierdzić, że o sukcesie esejów z „Dialogu” decyduje ich swoista mediacyjność, graniczność, otwartość, dynamika, gotowość do penetracji wszystkich obszarów heterogenicznej rzeczywistości. Co ciekawe, Sendyka, próbując dookreślić esej genologicznie i wpisać w przestrzeń pomiędzy formami klasycznymi a nowoczesnymi, usytuowała go w obszarze „pomiędzy”⁶⁵. To „pomiędzy” dobrze charakteryzuje też eseistykę polsko-niemieckiego periodyku. Wielowymiarowość czasowa analizowanych tekstów, dynamika stosowanych

⁶¹ D. Tusk, *Duch Europy*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 92 (2010), s. 32.

⁶² M. Olszewski, *Moje dwadzieścia lat wolności*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 88 (2009), s. 16.

⁶³ Istotną rolę w tych poszukiwaniach odgrywa kultura: literatura, film, teatr – ale i środki masowego przekazu, które obecnie w Polsce – chyba jak nigdy dotąd – są naznaczone liniami podziału historycznych interpretacji.

⁶⁴ T. G. Ash, *Kryzys Europy. Czyli jak powstała Unia Europejska i dlaczego się rozpada*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 102–103 (2012–2013), s. 19–26.

⁶⁵ R. Sendyka, *op. cit.*, s. 34.

w nich kategorii przestrzennych (w tym kategorii granicy), szerokie spektrum ideowe, „zawieszenie” między historią, współczesnością a przyszłością, między tym, co minione, doświadczane, a tym, co zracjonalizowane – nie budzą najmniejszych wątpliwości.

Wielowymiarowość Europy i indywidualne doświadczenia przekraczania jej zróżnicowanych granic

Eseiści stawiają tezę o wielowymiarowości Europy⁶⁶, będącej synonimem różnorodności, wielowarstwowości (pojawia się pojęcie *palimpsestu*⁶⁷). Aby ją ogarnąć, należy zrozumieć splecione ze sobą losy jej narodów. W tym celu należy przekroczyć wiele granic (relatywistyczna fraza o dzieleniu i łączeniu się z ludźmi poprzez granice⁶⁸), niektóre się ze sobą pokrywają, inne się przecinają – wszystkie mają wielopłaszczyznowy charakter. Krzysztof Pomian wyodrębnia granice, które są istotne dla historyków i polityków – dzielące Europę na Wschodnią, Środkową i Zachodnią, stanowiące odrębne obszary religijne, historyczne oraz wpływów kulturowych⁶⁹. Podział ten podważa Aleksander Kaczorowski, przekonując, że pojęcie Europy Środkowej sugeruje istnienie fikcyjnej wspólnoty historyczno-kulturowej, która rozmija się z rzeczywistością. Sam termin zaś staje się narzędziem wykluczenia, określającym te obszary, które zostały zapomniane przez Zachód⁷⁰. Europy nie należy więc rozpatrywać pod kątem postrzeżeń kartograficznych, ale jako pewną cywilizacyjną wspólnotę, stanowiącą nie tylko zestaw symboli czy wspólnych punktów odniesienia, ale również wspólnotę pewnego ludzkiego doświadczenia. Założenie to występuje w eseju Krzysztofa Czyżewskiego, współtwórcy Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach. Dla niego Europa Środkowa to:

[...] bardziej etos niż geopolityka, to postawa, która wykorzenieniu przeciwstawia przynależność, ideologicznej mistyfikacji śmiało odniesienie do rzeczywistości, kompleksowi pro-

⁶⁶ O heterogeniczności Europy pisali m.in.: Z. Bauman, *Nowa faza europejskiej przygody*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 83 (2008), s. 35; P. Huelle, *Ekspres do nadbałtyckich...*, *op. cit.*, s. 48.

⁶⁷ H. Waniek, *Europejski palimpsest*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 77–78 (2007), s. 29–31; B. Kerski, *Berlin, polska metropolia kultury*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009), s. 40–49.

⁶⁸ I. Iwasiów, *Kultura pogranicza*, [w:] *Pogranicze polsko-niemieckie. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. E. Włodarczyk, Wydawnictwo Naukowe USz, Szczecin 2001, s. 166.

⁶⁹ K. Pomian, *Różnorodność europejska*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 97 (2011), s. 55–61.

⁷⁰ A. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 55.

wincjonalizmu siłę prowincji, ostro zarysowanym granicom przestrzeń przenikania i współistnienia⁷¹.

Obok rozważań terminologicznych (co jest Europą Zachodnią, Środkową, Wschodnią⁷²) – w esejach dominuje plastyczne obrazowanie symbolicznych wielości granic wewnętrznych Starego Kontynentu. I ponownie nie mają one charakteru państwowego, występują na przykład mentalne linie graniczne; gdański pisarz Paweł Huelle, definiujący się jako zdeklarowany przeciwnik dzielenia Europy (stanowiącej jedność cywilizacyjną, opartą na greckiej filozofii i sztuce, prawie rzymskim oraz chrześcijańskich korzeniach⁷³), wyodrębnia w niej *strefę wina w opozycji do strefy wódki i piwa, strefę oliwki w opozycji do strefy ziemniaka*⁷⁴. Granice dzielą nie tylko narody, ale i miasta. Przykładem jest przedwojenne miasto Linz, przedzielone szlabanami granicznymi na strefę rosyjską i amerykańską. Granica ma charakter niebezpieczny, budzi nieufność i strach, symbolizuje podzieloną Europę, dookreśla tożsamość jej mieszkańców:

Oni mieszkają po drugiej stronie, za żelazną kurtyną, mówiliśmy o wujku Egonie, cioci Mariannie i innych osobach mieszkających na przeciwległym brzegu Dunaju, w administrowanej przez Rosjan części Linzu, na Wschodzie, w tych słowach pobrzmiwało współczucie i ubolewanie [...]. Nasza Europa była piękniejsza, nasza Europa była bardziej kolorowa⁷⁵.

Na gruncie eseistycznej narracji „Dialogu” granica wywołuje negatywne konotacje. Autorów szczególnie interesują doświadczenia jej przekraczania, wykorzystują do tego symbolikę pociągu, pozwalającego przekraczać granicę niejako z dystansu. W esej Henryka Wańka podróż pociągiem po Śląsku jest kwintesen-

⁷¹ K. Czyżewski, *Etos Europy Środkowej*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 91 (2010), s. 28.

⁷² Olga Tokarczuk uznaje Berlin za miasto graniczne, dzielące Europę Środkową na dwie części, Basil Kerski zaś za polsko-niemieckie miasto graniczne. Zob. O. Tokarczuk, *Trzy powody, dla których lubię Berlin*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009), s. 24–27; B. Kerski, *Berlin, polska metropolia kultury*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009), s. 49.

⁷³ Obok Pawła Huellego do idei starożytnych i chrześcijańskich odwoływali się również: K. Pomian, *op. cit.*, s. 60; D. Tusk, *op. cit.*, s. 32; S. Chwin, *Ratusz i Katedra*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 91 (2010), s. 65–69. Ostatni z przywoływanych, Stefan Chwin, gdański pisarz, jednocześnie opisując Europę jako tę posiadającą w swoich miastach miejsca symbole: Ratusz i Katedrę – podkreśla malejącą rolę instytucji kościelnych (chrześcijańskich) w tworzeniu tożsamości Starego Kontynentu: „Dzisiaj katedry w Europie są coraz częściej puste. Podobno więcej jest na Ziemi ludzi, którzy wiedzą, kto to jest Batman, niż ludzi, którzy wiedzą, kto to był Chrystus [...]. Na jednym z europejskich uniwersytetów grupa studentów – jak mi niedawno opowiadano – podniosła bunt, gdy profesor polecił im przeczytać księgę Genesis. – A niby dlaczego Biblia? – usłyszał w odpowiedzi. W czym jest od nas gorszy Koran?”. *Ibidem*, s. 68.

⁷⁴ P. Huelle, *Ekspres do nadbałtyckich...*, *op. cit.*, s. 48.

⁷⁵ M. Pollack, *Po innej stronie...*, *op. cit.*, s. 20.

cją zderzenia faktów z przeszłości z teraźniejszością, będąc jednocześnie metaforą standaryzacji czasu i przestrzeni:

Należy w pogodny dzień udać się na dworzec kolejowy w Katowicach i wykupić bilet do Kłodzka. I tym łatwym sposobem nabyć prawo do pięciogodzinnej seansu żywej i naocznej prawdy. Podróż w poprzek historii Śląska i wzdłuż jego teraźniejszości. Prawdziwej na tyle, na ile szybkość praktykowana w PKP – nie tak znów zawrotna – oraz czystość okien wagonowych – nie aż taka, jaka się przyjęła w Europie – pozwoli zobaczyć wyraźnie kontur rzeczywistości⁷⁶.

Z kolei dla Jurija Andruchowycza kolej jest swoistego rodzaju spoiwem zintegrowanej Europy. Tak było w przypadku opisywanego przez autora „warszawskiego pociągu”, łączącego Europę od morza do morza, od bułgarskiej Warny do polskiego Gdańska. Dla Andruchowycza zmiana po 1989 roku rozkładu jazdy pociągu staje się alegorią rozpadu Europy oraz symbolizuje polsko-ukraińskie stosunki:

[...] bo dziś ten pociąg kursuje jedynie z Czerniowiec i tylko do Przemyśla [...]. Pociąg 76 w całej jego krasie jest dla mnie osobiście bardzo naocznym wcieleniem przeciętnego ukraińskiego stosunku wobec Polski. Nie kryje się za tym jakaś metafizyka czy też w szerszym rozumieniu – filozofia. Chodzi o towar, pieniądze i znowu towar, o przepastne kraciaste torby, o przewożenie papierosów i alkoholu [...] historycznie skomplikowane stosunki ukraińsko-polskie, z akcją „Wisła” i wołyńską tragedią łącznie – tu rzecz na tyle im [pasażerom pociągu – dop. P. O.] obca, że nawet głupio byłoby zadawać pytania na ten temat⁷⁷.

Wykorzystując alegorię pociągu, Andruchowycz idzie dalej, tworząc mikrospołeczności, do których należą odpowiedzialni za tworzenie nie tylko polsko-ukraińskich, ale i każdych innych bilateralnych stosunków. Owe „kategorie obywateli” dzielą przedziały:

[...] będą wagony klasy pierwszej (teksty literackie) i drugiej (krytyka, polityka, reportaże, wywiad). Będzie też wagon sypialny – specjalnie dla klasyków, czy, ściślej, dla tych autorów, którzy już nie żyją. Wagon pocztowy dla korespondencji i nowinek. Wagon restauracyjny musi aż kipieć życiem, bo tam mają miejsca wszelkie prowokacje i mistyfikacje. Będzie też wagon specjalny dla multimediiów [...]. Ale najważniejszy dla istnienia pociągu będzie tambur [...]. Tamburem zwie się specjalne pomieszczenie na końcu wagonu, gdzie wolno palić. Tak więc znaczna część podróży koleją upływa w naszym kraju w tamburach. Wychodzi się tam, by porozmawiać o najważniejszym, poznać się bliżej, poflirtować, wypić butelkę z kolejną dozą alkoholu [...]. Tambur w naszym pociągu będzie forum dyskusyjnym [...]. O ulubionych i zniechęconych tekstach, o stereotypach, apatii, o barierach w kontaktach, o pretensjach terytorialnych, szukaniu winnego⁷⁸.

Przynależność do poszczególnych mikrospołeczności (określanych przez kolejowe przedziały) pozwala wskazać rolę, jaką w kształtowaniu międzynarodowych

⁷⁶ H. Waniek, *Podróż w nieznanie*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 99 (2012), s. 46.

⁷⁷ J. Andruchowycz, *op. cit.*, s. 30–32.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 32.

stosunków zajmuje kultura (głównie literatura, z wydzieleniem tej klasycznej), środki masowego przekazu, jak i różnego rodzaju formy kontaktów obywateli dwóch krajów.

Okna pociągu stają się oknem na świat, pozwalają na wzajemne przyglądanie się sobie, ale i doświadczanie obcości, które staje się początkiem budowania własnej tożsamości. Tak jest w przypadku podróży Artura Beckera, niemieckiego pisarza polskiego pochodzenia, podróżującego pociągiem do mieszkających w Hanowerze rodziców:

Ten pociąg do Niemiec powiedział mi jeszcze w Poznaniu, kim byłem: dzieckiem Europy, i jednocześnie czułem, co musiał myśleć Zbigniew Herbert, kiedy ze stoma dolarami w portmonetce wyruszał na swoje pierwsze stypendium podróżnicze na Zachód: barbarzyńcą byłem w tym dla mnie obcym ogrodzie, gdzie zachodni Niemcy i Francuzi rozmawiali wspólnym językiem. Ich ubrania, ich perfumy i ich pieniądze mówiły mi, gdzie przebiegała granica między nimi a mną [...] ⁷⁹.

Ostatecznie każda podróż kolejną ma zobrazować doświadczenie przekraczalności granic dzielących różne „wielości światów” Europy. Artur Becker pisał: *nigdy nie zapomnę tego, jak despotycznie zachowywali się enerdownscy pogranicznicy: czułem się jak przestępca, gdy przekazałem im swój paszport*⁸⁰. Cytowany już Pollack tak wspomina swoją podróż z Wiednia do Pragi:

[...] czeski strażnik z kwaśną miną zmusił mnie, abym przy użyciu brzytwy i lodowatej wody (była zima i woda znajdowała się jedynie w brudnej toalecie) zgolił brodę, ponieważ na zdjęciu w paszporcie jej nie miałem. Na koniec ów urzędnik, przyglądając się mojej poranionej, ale już ogolonej twarzy, powiedział, że bynajmniej nie wątpi w moją tożsamość, wszystko jednak musi mieć swój porządek, zwłaszcza na granicy⁸¹.

W tym miejscu warto pokusić się o nieco poboczną refleksję, wszelako – w moim odczuciu – bardzo istotną. Otóż lektura esejów publikowanych na łamach „Dialogu” sprawia, że trudno oprzeć się wrażeniu, iż Europa znajduje się *in statu nascendi*. Jakby jej tożsamość i przyszłość definiowały się na nowo, zaś jej mieszkańcy byli świadkami tworzenia nowego, europejskiego projektu, którego nie sposób jeszcze opisać z uwagi na dynamikę, płynność, zmienność, wielorakość i różnorodność. Szczególnie w chwili obecnej fala emigrantów z Afryki i Azji jest dla Europy politycznym i społecznym wyzwaniem, na które jej mieszkańcy reagują zgoła odmiennie. Tworzy się narracja symboliczna; istotny element odgrywa w niej historia, przeszłość, różne pamięci dzielące Europę – ostatnio choćby na tych, którzy są przeciwni nowym imigrantom, i na tych, którzy opowiadają się za ponadnarodową odpowiedzialnością.

⁷⁹ A. Becker, *Pociągiem przez Niemcy*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 98 (2011–2012), s. 20.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ M. Pollack, *Stare i nowe granice*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 97 (2011), s. 26.

Podsumowanie

Zaprezentowanym w artykule rozważaniom nie udało się uciec od „poczucia złej passy teoretycznych ustaleń”⁸²; tego nieobjaśnionego, nieoznaczonego zjawiska tekstowego, jakim jest esej. Jednak, opierając się na ustaleniach Marii Wojtak, można stwierdzić, że badane w tekście eseje wpisują się w nurt główny (podstawowy) współczesnej publicystyki⁸³. Charakteryzuje je bowiem:

[...] aktualność poruszanej problematyki (choć wycieczki historyczne nie są zakazane), waga podejmowanych tematów, obrona wartości uznawanych w naszym kręgu kulturowym za prymarne, perswazja przekonująca oparta na argumentowaniu, uzasadnianiu prezentowanych opinii, odwoływanie się do autorytetów, postawa troski o wspólne dobro, elegancja i precyzja wystąpienia, dbałość o estetykę wypowiedzi, jej obrazowość i sugestywność⁸⁴.

Tak silnie obecne w esejach elementy autobiografii – głęboko osadzone w refleksji historycznej (pamięć komunikatywna) – oraz otwarta formuła eseju skutkują występowaniem manifestacji artystycznego indywidualizmu (eseje Pawła Huellego), ale i wypowiedzi bardziej zobiiektywizowanych (Janusza Tazbira)⁸⁵.

Publikowane na łamach „Dialogu” eseje w sposób oczywisty korespondują z profilem pisma, które samo definiuje się jako „polsko-niemiecka agora w środku Europy”. Połączenie stosunków bi- i multilateralnych powoduje, że poruszane w magazynie aspekty rozwojów politycznych, kulturalnych oraz społecznych stosunków polsko-niemieckich nie ograniczają się do perspektywy bilateralnych, gdyż tematyka dwustronna wkomponowana jest niejako w szerszy kontekst przemian w Europie. I jak można zauważyć, w ostatnich latach magazyn coraz częściej zamieszczał na swoich łamach również eseje związane ze wschodnimi sąsiadami Unii Europejskiej (Ukrainą, Rosją).

Eseistyka „Dialogu” jest zdominowana przez tematykę historyczną (eseistyczna forma pisania o historii zobowiązuje niejako autorów do przestrzegania reguł naukowych); pojęcia, takie jak *tożsamość*, *pamięć*, *naród*, *społeczeństwo*, jego *kultura* – są tu nader silnie zaznaczone. Częste związki minionego z obecnym powodują, że nakreślane w esejach idee są konstytuowane przez zmienność granic czasowych i przestrzennych, przeplata się w nich wiele motywów, złożonych ze świata realnego, tragicznych losów, wątków historycznych i aluzji literackich. Jak wiemy, esej dopuszcza łączenie obiektywnych analiz i elementów mitologizujących, co w przypadku tekstów z „Dialogu” sprawia, że wydarzenia w historii

⁸² R. Sendyka, *op. cit.*, s. 63.

⁸³ M. Wojtak, *Współczesnej publicystyki prasowej...*, *op. cit.*, s. 219.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Por. J. Tomkowski, *Esej literacki – między książką i gazetą*, „Studia Medioznawcze” 2010, nr 3, s. 17.

narodów polskiego i niemieckiego jawią się jako determinanty tożsamości jednostki i jej osobistych wyborów – ale i losów kolejnych pokoleń. Dlatego analizowane eseje spełniają postulaty polityczne⁸⁶, mają aktualny czy – idąc dalej – uniwersalny charakter, pełnią rolę miejsca interpretacji nowych wyobrażeń⁸⁷, stanowią polsko-niemiecki pomost komunikacyjny. Można postawić tezę, iż analizowana eseistyka stanowi również pewnego rodzaju ogniwo intertekstualne; niektóre teksty znajdują swoje odbicie w innych publikacjach czasopisma, a ich autorzy – jak i w sposób pośredni również czytelnicy pisma – uczestniczą tym samym *de facto* w polsko-niemieckim dialogu, w dyskusjach nad historią, współczesnością oraz przyszłością Europy. Ponadto występująca w większości esejów publicystyczność (rzadziej literackość), ich popularnonaukowy charakter (widoczny dzięki swego rodzaju konkluzywności) sprawiają, że pomimo ideowości esejów przedstawione w nich założenia mogą oddziaływać na sferę polityczną, stając się jednym z instrumentów tworzenia założeń postulatów polityki bilateralnej, coraz częściej uprawianej w szerokim kontekście europejskim. Jednocześnie wielowymiarowość eseju, dająca czytelnikowi tak szerokie pole interpretacyjne, sprawia (Paweł Hertz uważa esej za pewnego rodzaju ekspresję naszych autorskich wahań, dających również czytelnikowi okazję dojścia do prawdy⁸⁸), że wielokrotnie podejmowane przez autorów przymiarki do redefinicji Europy gubią się niejako w toku dyskusji – co w efekcie wydaje się ich szczególną wartością.

Bibliografia

Literatura podmiotu

- Andruchowycz J., *Fantazje na temat otwartości*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 64 (2003).
- Ash T. G., *Kryzys Europy. Czyli jak powstała Unia Europejska i dlaczego się rozpada*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 102–103 (2012–2013).
- Becker A., *Pociągiem przez Niemcy*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 98 (2011–2012).
- Benecke W., *1000 lat historii, 1000 lat polsko-niemieckiego sąsiedztwa?*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 96 (2011).
- Boniecki A., *Etyka solidarności XXI wieku*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 101 (2012).

⁸⁶ Widoczne choćby w eseju Heinricha Augusta Winklera, który odwołując się do konieczności wspólnego, polsko-niemieckiego dzielenia się przeszłością, pamięcią i wspomnieniami – tak naprawdę rozważa o nowej, rozszerzonej Unii Europejskiej. Źródło: H. A. Winkler, *Podzielone krajobrazy pamięci. Długa droga Europy do wspólnej wizji wieku skrajności*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 72–73 (2005–2006), s. 128–131.

⁸⁷ Por. W. Woźniak, *Współczesny esej polityczny*, „Studia Nauk Politycznych” 2004, nr 1, s. 205.

⁸⁸ P. Hertz (głos w dyskusji), *W podróży. Rozważania o eseju*, „Więź” 1986, nr 2–3, s. 73.

- Chwin S., *Ratusz i Katedra*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 91 (2010).
- Czyżewski K., *Etos Europy Środkowej*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 91 (2010).
- Grała H., *Zjazd gnieźnieński 1000 roku – wokół polsko-niemieckich kłopotów ze wspólną przeszłością*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 53 (1/2000).
- Huelle P., *Ekspres do nadbałtyckich kurortów*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” jesień/zima 1999.
- Huelle P., *Kumając rakiem. O Günterze Grassie i jego gdańskiej opowieści „Wróżby kumaka”*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 69–70 (2005).
- Huelle P., *Trzy pocztówki z Berlina, czyli trzy razy Potsdamer Platz*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009).
- Jerofijew W., *Demokracja po rosyjsku*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 104 (02/2013).
- Kaczorowski A., *Europa Środkowa – pożegnanie mitu*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 83 (2008).
- Kerski B., *Berlin, polska metropolia kultury*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009).
- Kerski B., *Gdańskie tożsamości*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 112 (02/2015).
- Kłoczowski J., *Od Unii Lubelskiej do Europejskiej*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 54 (2/2000).
- Knapp R., *Przewodnik po Polakach*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 69–70 (2005).
- Krasnodębski Z., *Odzyskana pewność siebie. Od Republiki Bońskiej do Berlińskiej*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 87 (2009).
- Lachmann P., *Jak (nie) zostałem wypędzony. Esej szelmowski*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 68 (2004).
- Lachmann P., *Piekielny rewir*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 99 (2012).
- Lachmann P., *Wymiary miasta. Obserwacje niespiesznego przechodnia*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 90 (2009–2010).
- Lachmann P., *Zmartwienia Pana Władysława, czyli „druga śmierć” miasta*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 61 (2002).
- Lizak W., *Jak hartowała się stal. Historia szczecińskich elit*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 62–63 (2003).
- Mencwel A., *Europa jako ojczyzna*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 97 (2011).
- Miś E., *Rodem ze Śląska*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 1 (1993).
- Olszewski M., *Domowina. Górny Śląsk – przestrzeń kulturowa, gdzie padają najważniejsze pytania o świat, istnienie i przemijanie*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 111 (01/2015).
- Olszewski M., *Moje dwadzieścia lat wolności*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 88 (2009).
- Olszewski M., *Niespłacone rachunki. List do Siegfrieda Lenza*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 96 (2011).
- Olszewski M., *Połączeni sprzecznościami. Młodzi Polacy 2006*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 74–75 (2006).

- Paczkowski A., *Nowy europejski pejzaż pamięci*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 106 (04/2013–2014).
- Pollack M., *O sile wspomnień*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 112 (02/2015).
- Pollack M., *Po innej stronie Europy*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 91 (2010).
- Pollack M., *Stare i nowe granice*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 97 (2011).
- Pomian K., *Różnorodność europejska*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 97 (2011).
- Slaski J., *Emigracja ducha*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 80–81 (2007–2008).
- Szaruga L., *Bóg na Wałach Chrobrego*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 62–63 (2003).
- Szaruga L., *Brama do innego świata*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009).
- Szaruga L., *Pogoń za rzeczywistością*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 57 (2001).
- Śpiewak P., *„Daj mi, Boże, ciężkie życie, ale piękne, bogate i górne”*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 103 (2013).
- Tazbir J., *Tysiąc lat sąsiedztwa*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 2–3, grudzień 1995.
- Thum G., *Miasto między historią a przyszłością*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 65 (2003–2004).
- Tokarczuk O., *Trzy powody, dla których lubię Berlin*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 85–86 (2008–2009).
- Troebst S., *Jałta jako polskie miejsce pamięci*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 62–63 (2003).
- Tusk D., *Duch Europy*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 92 (2010).
- Waniek H., *Europejski palimpsest*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 77–78 (2007).
- Waniek H., *Podróż w nieznaną*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 99 (2012).
- Winkler H. A., *Podzielone krajobrazy pamięci. Długa droga Europy do wspólnej wizji wieku skrajności*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 72–73 (2005–2006).
- Zernack K., *Europa Północno-Wschodnia. Historyczny region nad Bałtykiem*, „Dialog. Magazyn Polsko-Niemiecki” nr 94 (2010–2011).

Literatura przedmiotu

- Bartoszewski W., *Niezapomniane rozmowy*, [w:] *Polacy i Niemcy pół wieku później: księga pamiątkowa dla Mieczysława Pszona*, red. T. Pięciak, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996.
- Chmielewska K., *Jak możliwa jest poetyka (eseju)?*, „Teksty Drugie” 2001, nr 3/4.
- Choińska B., *Esej jako następstwo pesymizmu teoriopoznawczego*, „Słupskie Studia Filozoficzne” 2007, nr 6.
- Choińska B., *Polski esej modernistyczny jako wypowiedź estetyczna: warstwy językowe i metajęzykowe*, „Lumen Poloniae: Studia z Filozofii Polskiej” 2011, nr 2.
- Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, red. K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Gębala S., *Wokół eseju*, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2007.

- Hertz P. (głos w dyskusji), *W podróży. Rozważania o eseju*, „Więź” 1986, nr 2–3.
- Iwasiów I., *Kultura pogranicza*, [w:] *Pogranicze polsko-niemieckie. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. E. Włodarczyk, Wydawnictwo Naukowe USZ, Szczecin 2001.
- Kadłubek Z., *Esej o eseju*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2014, nr 14.
- Kalita M., *O wielowymiarowości współczesnego czeskiego eseju literaturoznawczego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013.
- Kowalczyk A. S., *Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945–1977 (Vincenz – Stempowski – Miłosz)*, Wydawnictwo Quantum, Warszawa 1990.
- Krakowiak M., *Mierzenie się z esejem. Studia nad polskimi badaniami eseju literackiego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2012.
- Markowski M. P., *Czy możliwa jest poetyka eseju?*, [w:] *Poetyka bez granic*, red. W. Bolecki, W. Tomasik, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 1995.
- Polski esej. Studia*, red. M. Wyka, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1991.
- Prasowe gatunki dziennikarskie*, red. K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, J. Snopek, W. Furman, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2014.
- Przyklenk J., *W poszukiwaniu gatunkowych wyznaczników eseju*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2009, t. 65.
- Sendyka R., *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2006.
- Słownik gatunków literackich*, red. M. Biernacki, M. Pawlus, PPU „Park”, Bielsko-Biała 2002.
- Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowiecka, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012.
- Szalewska K., „Esejologia” – rekonesans, „Wielogłos” 2008, nr 2.
- Tomkowski J., *Esej literacki – między książką i gazetą*, „Studia Medioznawcze” 2010, nr 3.
- Wojtak M., *Style dziennikarstwa prasowego w perspektywie dyskursywnej*, [w:] *Styl, dyskurs, media*, red. B. Bogołębska, M. Worsowicz, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2010.
- Wojtak M., *Współczesnej publicystyki prasowej oblicza różne*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2013, nr 2.
- Wolff-Powęska A., *Polska–Niemcy. Partnerstwo z dystansu*, „Nauka” 2004, nr 4.
- Wolff-Powęska A., *Rok 1945 – koniec i początek*, [w:] *Polacy i Niemcy pół wieku później: księga pamiątkowa dla Mieczysława Pszona*, red. T. Pięciak, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996.
- Woźniak W., *Współczesny esej polityczny*, „Studia Nauk Politycznych” 2004, nr 1.
- Ziemer K., *Kultura pamięci i wspomnień w Niemczech po drugiej wojnie światowej*, „Athenaeum” 2011, vol. 28.
- Zybura M. (głos w dyskusji), [w:] *Współczesny polski dyskurs publiczny w perspektywie międzykulturowej. Dyskusja panelowa*, red. W. Chłopicki, S. Gajda, Krakowskie Towarzystwo Popularyzacji Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, Kraków 2008.